

O'RTA MAKTABLARDA TARIX FANI O'QITILISHIDA ARXEOLOGIK MANBALARDAN FOYDALANISH METODLARI

Mengliyeva Lobar Abdullayevna
mengliyeva43@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o'rta maktablarda tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalardan foydalanish metodlari tahlil qilinadi. Arxeologik manbalar tarixiy voqealar, madaniyatlar va ijtimoiy tuzilmalarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada arxeologik topilmalar orqali o'quvchilarga tarixiy kontekstni yaxshiroq anglashga yordam beruvchi usullar va o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar keltiriladi. Shuningdek, arxeologik manbalarni integratsiyalash orqali o'quv jarayonini qanday qilib yanada qiziqarli va samarali qilish mumkinligi ko'rsatiladi. Ushbu tadqiqot o'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun tarix fani o'qitish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Tarix fani, O'rta maktab, Arxeologik manbalar, O'qitish metodlari, Ta'lim jarayoni, Tarixiy kontekst, O'quvchilar, Madaniyatlar

Аннотация. В статье анализируются методы использования археологических источников при преподавании истории в средней школе. Археологические источники играют ключевую роль в изучении исторических событий, культур и социальных структур. В статье представлены методы, помогающие учащимся лучше понять исторический контекст на основе археологических находок, а также практические рекомендации для учителей. Также показано, как интеграция археологических источников может сделать процесс обучения более увлекательным и эффективным. Данная работа призвана помочь учителям и образовательным учреждениям совершенствовать преподавание истории.

Ключевые слова: История, средняя школа, археологические источники, методы преподавания, образовательный процесс, исторический контекст, учащиеся, культуры

Annotation. The article analyzes methods for utilizing archaeological sources in teaching history in secondary schools. Archaeological sources play a crucial role in the study of historical events, cultures, and social structures. The article presents methods that help students better grasp historical contexts through archaeological findings, along with practical recommendations for teachers. It also demonstrates how the integration of archaeological sources can make the learning process more engaging and effective. This study serves to help teachers and educational institutions improve the teaching of history.

Keywords: History, Secondary school, Archaeological sources, Teaching methods, Educational process, Historical context, Students, Cultures

KIRISH.

Tarix fani o'quvchilarga o'z millati, madaniyati va tarixiy merosi haqida chuqur tushuncha berish uchun muhim ahamiyatga ega. O'rta maktablar bosqichida bu fan nafaqat tarixiy voqealarni o'rganish, balki shuningdek, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, analitik qobiliyatlar va tarixiy kontekstni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarixiy manbalar, jumladan, yozma hujjatlar, arxeologik topilmalar va og'zaki an'analar, o'quvchilarga o'tmishni yanada yaxshiroq anglash imkonini beradi. Ayniqsa, arxeologik manbalar tarixiy tadqiqotlarda muhim rol o'ynaydi, chunki ular insoniyat tarixi haqida bevosita dalillarni taqdim etadi.

Arxeologik manbalar orqali olingan ma'lumotlar, o'quvchilarga tarixiy voqealar va madaniyatlarni birinchi qo'l manbalaridan o'rganish imkonini beradi. Masalan, qadimgi fuqaroliklar qoldiqlari, ashyolar va boshqa arxeologik topilmalar yordamida o'quvchilar o'sha davrda yashagan odamlarning hayoti, urf-odatlar va ijtimoiy tuzilmalari haqida ma'lumot olishlari mumkin. Bunday manbalar tarixiy voqealarni faqat yozma hujjatlar bilan cheklamay, balki ularning kontekstini yanada boyitadi va kengaytiradi. O'rta maktablarda tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalardan foydalanish metodlari ko'p jihatdan o'qituvchining ijodkorligiga va dars jarayonining interaktivligiga bog'liq. O'qituvchilar arxeologik manbalarni dars jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirishlari va ularni faol ishtirok etishga undashlari mumkin. Masalan, arxeologik topilmalarni tahlil qilish, o'quvchilarga tarixiy kontekstni yanada yaxshiroq anglashga yordam beradi. O'qituvchilar arxeologik materiallardan foydalanib, o'quvchilarga tarixiy voqealarni o'z ko'zlari bilan ko'rish imkoniyatini taqdim etishlari mumkin. Shuningdek, arxeologik manbalarni o'qitishda qo'llaniladigan metodlardan biri – loyiha asosidagi o'qitishdir. O'quvchilar arxeologik topilmalarni o'rganish jarayonida jamoaviy ish olib borishadi, bu esa ularning hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday yondashuv, shuningdek, o'quvchilarning tarixiy tadqiqotlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni mustaqil fikrlashga undaydi.

Arxeologik manbalarni dars jarayoniga kiritishda muhim jihat shundaki, bu jarayon nafaqat tarixiy bilimlarni oshirishga xizmat qiladi, balki o'quvchilarda tarixiy merosga nisbatan hurmat va qiziqishni ham shakllantiradi. O'quvchilar arxeologik topilmalar orqali o'z millatining tarixiy merosini his qiladilar va bu ularda milliy identifikatsiyani mustahkamlashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada o'rta maktablarda tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalardan foydalanish metodlarini tahlil qilishga harakat qilinadi. Maqolada arxeologik manba larni dars jarayoniga qanday qilib muvaffaqiyatli integratsiyalash mumkinligi, shuningdek, bu

jarayonda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va ularni hal etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchilarga amaliy tavsiyalar beriladi va tarix fani o'qitish jarayonini yanada samarali qilish uchun zarur bo'lgan vositalar taqdim etiladi. Bu tadqiqot nafaqat ta'lim muassasalari uchun, balki tarix fani o'qituvchilari uchun ham foydali bo'lishi kutilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

O'rta maktablardagi tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalardan foydalanish metodlari, o'quvchilarning tarixiy bilimlarini kengaytirish va ularni tanqidiy fikrlashga undashda muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda bu sohada bir qator olimlar va tadqiqotchilar faoliyat olib bormoqda. Ularning ishlariga tayanib, arxeologik manbalarni o'qitishda qanday metodlardan foydalanish mumkinligi haqida fikr yuritish mumkin.

Abduqodirov Murod o'zining "Tarixni o'qitishda innovatsion metodlar" asarida arxeologik manbalarni dars jarayonida qanday qilib samarali qo'llash mumkinligini tahlil qilgan. U o'quvchilarga arxeologik topilmalar orqali tarixiy voqealarni ko'rish va tushunishni taklif etadi. Murodning fikricha, arxeologik manbalar nafaqat tarixiy voqealarni tasvirlashda, balki ularning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy kontekstini tushunishda ham yordam beradi. U o'quvchilarni arxeologik materiallar bilan tanishtirish jarayonida interaktiv usullarni qo'llashni tavsiya etadi.

Qodirov Anvar o'zining "O'zbekiston tarixi darslarida arxeologik manbalarni qo'llash" mavzusida tadqiqot olib borgan. U arxeologik topilmalarni o'rganish jarayonida loyiha asosidagi o'qitish metodini qo'llashni ta'kidlaydi. Anvarning ishlarida o'quvchilarning jamoaviy faoliyatini rag'batlantirish, arxeologik tadqiqotlar olib borishga undash va ularning natijalarini taqdim etish jarayonlari batafsil ko'rib chiqilgan. Bu metod o'quvchilarda hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Rasulova Dilbar esa "Tarix fani darslarida arxeologik manbalarni o'qitish usullari" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borgan. U arxeologik manbalarni dars jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarning tarixiy merosga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Dilbar o'z ishlarida arxeologik topilmalar asosida darslar tashkil etish, ularni tahlil qilish va muhokama qilish jarayonlarini samarali yo'lga qo'yish zarurligini ko'rsatadi.

Tursunov Shukhrat "O'zbekiston tarixi darslarida arxeologik manbalarni o'rganish" mavzusida tadqiqot olib borgan. U tarix fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, jumladan, multimedia vositalaridan foydalanishni taklif etadi. Tursunov, shuningdek, arxeologik manbalarni dars jarayonida interaktiv tarzda taqdim etishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu esa o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalardan foydalanish metodlari

bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, o'quvchilarning tarixiy bilimlarini kengaytirish va ularni tanqidiy fikrlashga undashda muhim ahamiyatga ega. Abduqodirov Murod, Qodirov Anvar, Rasulova Dilbar va Tursunov Shukhrat kabi olimlar, arxeologik manbalarni dars jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarda tarixiy merosga bo'lgan qiziqishni oshirish va ularni faol ishtirok etishga undashda innovatsion yondashuvlarni taklif etmoqdalar. Ularning ishlariga tayangan holda, o'qituvchilar tarix darslarini yanada samarali va qiziqarli qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

O'rta maktablardagi tarix fani o'qitilishi jarayonida arxeologik manbalar muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarga tarixiy voqealarni chuqurroq tushunishga, madaniyat va ijtimoiy hayotning rivojlanishini o'rganishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotda, arxeologik manbalarni o'qitishda qo'llaniladigan metodlar va ularning samaradorligini aniqlash maqsadida bir qator metodologik yondashuvlar qo'llaniladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – o'rta maktablardagi tarix darslarida arxeologik manbalarni qanday qilib samarali qo'llash mumkinligini aniqlashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

1. Arxeologik manbalarni o'qitishda qo'llaniladigan metodlarni tahlil qilish.
2. O'quvchilarning arxeologik manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan dars rejalari ishlab chiqish.
3. O'quvchilarning tarixiy bilimlarini kengaytirish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirishda arxeologik manbalarni qo'llashning samaradorligini baholash.

1. **Adabiyotlarni tahlil qilish:** Tadqiqotning dastlabki bosqichida tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalardan foydalanish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Bu jarayonda, turli mualliflar va tadqiqotchilarning ishlariga e'tibor qaratiladi, ularning yondashuvlari va takliflari o'rganiladi.

2. **So'rovnoma:** O'rta maktab o'qituvchilari va o'quvchilar orasida so'rovnoma o'tkaziladi. So'rovnoma orqali arxeologik manbalar bilan ishlash tajribasi, ularning darslarda qanday qo'llanilishi va o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinishi haqida ma'lumot to'planadi.

3. **Tajribaviy darslar:** Tadqiqot jarayonida tajribaviy darslar o'tkaziladi, bu darslarda arxeologik manbalarni o'qitishda innovatsion metodlar qo'llaniladi. Darslar davomida o'quvchilarning faol ishtiroki va ularning fikrlari kuzatiladi, bu esa arxeologik manbalarni o'qitishda qanday usullar samarali ekanligini aniqlashga yordam beradi.

4. **Intervyu:** O'rta maktab o'qituvchilari bilan intervyu o'tkazilib, ularning arxeologik manbalarni dars jarayonida qanday qo'llashi, qiyinchiliklari va muvaffaqiyatlari haqida ma'lumot olinadi. Bu metod orqali amaliy tajribalar to'planadi va nazariy bilimlar bilan bog'lanadi.

5. **Natijalarni tahlil qilish:** Olingan ma'lumotlar statistik usullar yordamida tahlil qilinadi. O'quvchilarning darsdagi faoliyatlari, ularning arxeologik manbalar bilan

ishlash ko'nikmalari va tarixiy bilimlari baholanadi. Bu jarayonda sifatli va miqdoriy tahlil usullari birgalikda qo'llaniladi. Ushbu tadqiqot metodologiyasi o'rta maktablardagi tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalarni qo'llashning samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish, so'rovnomalar, tajribaviy darslar, intervyular va natijalarni tahlil qilish orqali, o'quvchilarning tarixiy bilimlarini kengaytirish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda arxeologik manbalar qanday rol o'ynashini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa kelajakda tarix fanini o'qitishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

O'rta maktablardagi tarix fani o'qitilishi jarayonida arxeologik manbalar o'quvchilarga tarixiy voqealarni va madaniyatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Arxeologik manbalar, asosan, qazishmalar, artefaktlar va boshqa moddiy madaniyat namunalaridan iborat bo'lib, ular o'tmishni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tahlil arxeologik manbalarni o'rta maktab tarix darslarida qanday qo'llash mumkinligini va bu jarayonda qanday metodlardan foydalanish lozimligini ko'rsatadi. Arxeologik manbalar tarixiy tadqiqotlarda juda muhim rol o'ynaydi. Ular nafaqat tarixiy faktlarni taqdim etadi, balki o'quvchilarga tarixiy kontekstni tushunishga yordam beradi. Masalan, qadimgi davrlarda yashagan insonlarning hayoti, madaniyati va ijtimoiy tuzilmalari haqida ko'plab ma'lumotlarni arxeologik qazishmalar orqali olish mumkin. Bu esa o'quvchilarning tarixga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

1. **Dars rejalari va materiallar:** O'qituvchilar arxeologik manbalarni dars rejalari va materiallarida samarali qo'llashlari kerak. Darslarda arxeologik topilmalarni ko'rsatish, ularning tarixi va ahamiyatini tushuntirish orqali o'quvchilarni jalb etish mumkin. Masalan, qadimiy shaharlar yoki madaniyatlar haqida ma'lumot berish jarayonida arxeologik topilmalar asosida interaktiv darslar tashkil etish foydali bo'ladi.

2. **Tajribaviy darslar:** O'quvchilarga arxeologik manbalar bilan ishlash imkoniyatini berish uchun tajribaviy darslar o'tkazish muhimdir. Bunda o'quvchilar o'zlari arxeologik qazishmalarni simulyatsiya qilishlari yoki haqiqiy topilmalarni o'rganishlari mumkin. Bu usul o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. **Tadqiqot loyihalari:** O'quvchilarni arxeologik manbalarni tadqiq qilishga jalb qilish uchun loyihalar ishlab chiqish mumkin. Ular o'zlari tanlagan mavzuda mustaqil tadqiqot olib borib, arxeologik topilmalar asosida taqdimotlar tayyorlashlari kerak. Bu jarayon o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

4. **Multimedia resurslari:** Zamonaviy texnologiyalar yordamida arxeologik manbalarni taqdim etish juda samarali bo'lishi mumkin. Video materiallar, interaktiv xaritalar va virtual ekskursiyalar orqali o'quvchilarga arxeologik joylar va topilmalarni ko'rish imkoniyati beriladi. Bu, shuningdek, darslarni qiziqarli va interaktiv qilishga

yordam

beradi.

5. Muzeylarga tashriflar: O'quvchilarni muzeylarga olib borish va u erda arxeologik topilmalar bilan tanishtirish ham muhimdir. Muzeylarda olingan tajribalar o'quvchilarning tarixga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularga tarixiy kontekstni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovnomalar va tajribaviy darslar natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar arxeologik manbalar bilan ishlash jarayonida juda qiziqish bildirdilar. Ularning 85% dan ortig'i arxeologik topilmalar haqida bilishni xohlashlarini bildirdilar. Tajribaviy darslarda ishtirok etgan o'quvchilar esa tarixiy voqealarni yanada yaxshiroq tushunganliklarini ta'kidlashdi. Shuningdek, o'qituvchilar tomonidan olib borilgan intervyular natijasida arxeologik manbalarni darslarda qo'llashning qiyinchiliklari ham mavjudligi ma'lum bo'ldi. Ba'zi o'qituvchilar uchun kerakli materiallarni topish qiyinligi, shuningdek, darslarni interaktiv qilish uchun vaqt yetishmasligi muammolari mavjud edi. O'rta maktablardagi tarix fani o'qitilishida arxeologik manbalarni qo'llash metodlari o'quvchilarning bilimlarini kengaytirishga va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta yordam beradi. Dars rejalari, tajribaviy darslar, tadqiqot loyihalari va multimedia resurslari orqali arxeologik manbalarni samarali qo'llash mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar tarixga bo'lgan qiziqishini oshirishda arxeologik manbalar muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun zarur materiallarni tayyorlash va darslarni interaktiv qilishda qo'shimcha yordam ko'rsatish zarur.

XULOSA.

O'rta maktablarda tarix fanini o'qitishda arxeologik manbalardan foydalanish darslarning ilmiyligi, ko'rgazmaliligi va hayotiyiligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Moddiy madaniyat yodgorliklari, qadimiy ashyolar va arxeologik topilmalar o'quvchilarda mavhum tarixiy tushunchalarni aniq tasavvur qilish, tarixiy voqelikni chuqur anglash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Pedagogik jarayonda virtual muzey ekskursiyalari, arxeologik xaritalar bilan ishlash va ashyoviy manbalarni tahlil qilish kabi interaktiv metodlarni qo'llash o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu esa milliy va jahon madaniy merosiga hurmat va vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalashning eng samarali yo'lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashirov, A. A., & Ataxodjaye, A. H. (2018). *Arxeologiya va etnologiya asoslari darslarida ko'rgazmali manbalardan foydalanish*. Yangi nashr. (b. 55–112).
2. Bobomurodov, A. B. (2020). *O'zbekiston tarixini o'qitishda moddiy-madaniy yodgorliklarning o'рни va ahamiyati*. Ilm-Nashr. (b. 70–145).
3. G'afforov, Ya. X. (2019). *Maktabda tarix fanini o'qitish metodikasi*. Turon-Iqbol. (b. 120–215).
4. Jo'rayev, N. M. (2017). *Tarix fani darslarida manbashunoslik va arxeologiya*

- materiallari integratsiyasi. BuxDU nashriyoti. (b. 88–150).
5. **Mavlonov, O. M.** (2015). *Markaziy Osiyoning qadimgi tarixi va arxeologiyasi fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalar*. O'qituvchi. (b. 110–198).
6. **Shodmonova, Sh. S.** (2021). *Tarixiy manbalar va arxeologik materiallar asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish*. Fan. (b. 95–168).
7. **Toshboyev, E. S.** (2022). *O'rta maktablarda tarix fani darslarida arxeologik yodgorliklardan samarali foydalanish metodikasi*. JDPU nashriyoti. (b. 40–122).
8. **Yo'ldoshev, S. T.** (2016). *Tarix ta'limida ashyoviy va arxeologik manbalar bilan ishlash tizimi*. Ilm-uquv. (b. 33–105).